

SPALOVAČ MRTVOL / CREMATOR / ÖLÜ YAKICI **JURAJ HERZ / 1969**

Gökhan Erkiş

Juraj Herz 1934'te Çekoslovakya'da doğup 2018'de Çekya'da ölen, romantik sinema tarihçileri tarafından Çek Yeni Dalgası içinde olması arzulan bir Slovak yönetmen. 1950-1954 yılları arasında, Bratislava'da fotoğraf eğitimine yoğunlaştı. 1954-1961 yılları arasında Prag'da oyuncu, sahne direktörü ve yönetmen olarak kukla ve tiyatro alanında çalıştı. Çek Yeni Dalga Akımı'nın yuvası FAMU ile AMU arasındaki işbirliğiyle gerçekleştirilen yapımların önemli isimlerinden biridir. 1961'den başlayarak ünlü Barrandov Stüdyoları'nda asistan yönetmen olarak çalışmaya başladı. Bu pozisyonda çalıştığı en önemli film, 1965 yapımı *Ana Caddedeki Dükkan* (Obchod na korze, **Ján Kadar** & **Elmar Klos**) oldu. Aynı yıl bir **Bohumil Hrabal** uyarlaması olan orta metrajlı *Sberné Surovosti* ile yönetmenliğe adım attı. **Jan Svankmajer** ile çalıştı. 1987'de Almanya'ya göç etti, hem orada hem de ülkesine döndükten sonra sinema çalışmalarına devam etti.

Ölü Yakıcı

Senaryo: Ladislav Fuks & Juraj Herz

Görüntü Yönetmeni: Stanislav Milota

Müzik: Zdenek Liska

Kurgu: Jaromír Janáček

Oyuncular: Rudolf Hrusínský, Vlasta Chramostová, Ilja Prachar, Jana Stehnová, Milos Vognic, Jirí Lír, Vladimír Mensík, Jirí Menzel

Karel eşi Lakme ile on yedi yıl önce karşılaştıkları hayvanat bahçesini kutsanmış bir yer olarak ilan eder. Tanrı'nın bağışlayıcılığına ve doğanın cömertliğine şükreder. Hayvanlarla ortak tiklere sahiptir. "*Seninle ilgilenmeliyim sevgilim!*"

sözünün hayırlara vesile olmadığını düşünmek için henüz erkendir. Kızları Zina 16, oğulları Mili 14 yaşındadır. "Kafeslerin içi vahşi hayvanlar içindir." diyen Karel, Bay Strauss'u işe alıp gelirini arttırmaktan ve vereceği partiye davet etmekten söz eder. Derdi, Yahudi cemaatine ulaşmakta onu aracı olarak kullanmaktır. Ekler: "Sevimli ve kutsal bir aileyiz".

Jenerik sekansında, cehennemi bir ortamda ellerin, beden parçalarının ve ferî sönmüş yüzlerin montajına hayaletimsi bir kadın sesinin söylediği ilahi eşlik eder. Erojen bedenler ve yarılmış yüzler takıntının, yarılmanın ve uçlarda gezinen bir zevk anlayışının göstergesidir.

Çay saati için orkestra müziği eşliğinde gerçekleşen özenti bir davette buluruz kendimizi. Davetlilerde genel bir depresyon havası hakimdir, hani davete değil de rehabilitasyon merkezine gelmiş gibi. Karel'in bir dostluk arzusu taşımadığı çok açıktır; biriyle sadece diğerinden kurtulmak için ilgilenir. Reinke'yi Avusturya-

Macaristan İmparatorluğu adına birlikte savaştıkları için önemser. **Schubert** ve **Lizst**'i tanımadan ölmenin acınlığına dokunarak elitist kültür dünyasından rol çalar. Zavallı Strauss'a **Strauss**'u, *Der Rosenkavalier*'in bestecisini (**Richard Strauss**) tanıyıp tanımadığını sorar.

Dalai Lama'nın evi olan Potala Sarayı'nın resmini taşıyan kitap kapağından toplantı düzenine geçişteki hinlik belleğimize keyif verecek cinstendir. Karel kitabın İncil gibi okunabileceğini söyler. "*Topraktan geldik, toprağa döneceğiz. Buna yardım ettiği için krematoryum Tanrı'nın memnuniyetini kazanmış bir yer.*" Konuştukça açılır: "*Krematoryumlar bir ülkenin uygarlık düzeyinin göstergesi. Acı ortadan kaldırmamız gereken bir kötülüktür. Kaynağına hızla dönen özgür ve mutlu olur. Hayat koşturmacasının ardından cenaze töreni sessiz ve sade olmalı.*" Bazıları dinler, bazıları dinler görünür. Tıkınma derdinde olanla masanın altından çalışan günü artıda kapatır. Yatırım uzmanımız ise Karel'dir: Yaş ortalaması özenle seçilmiş bir kitleye davet vermesi de becerisinin kanıtıdır. Konuşması sırasında Karel'e esin veren tablolardan detaylar araya girer. Krematoryum üyelik toplantısı sona erer.

Karel'in "*Yahudiler işini iyi bilir.*" demesine Lakme'nin yanıtı önce "*Strauss Yahudi ismi değil.*" olur; ardından da "*Bana Marie yerine Lakme (born in milk) diye hitap ediyorsun!*" der. Karel'in kendine Roman dedirtmesi kompleksiftir. Karel'in algı dünyasında erotik ile romantik, estetik ile zorba arasındaki ayrım hayli bulanık görünür. Resimlerin rüyadan beslenmiş olanlarını ilk bakışta yakalar.

Sanatevinden Nikaragua Başkanı **Emiliano Chamorro**'nun portresini seçer. Zatin güce tapınan, her devrin adamı formülünü iyi uygulayan politikacılardan biri olduğunu belirtelim.

Karelgillerinki kültür-sanata tapınan bir ev, garip ama beklendiği üzere. Zinacık piyano çalıyor. Tablodan başkasına ne hediye ne de koleksiyon parçası deniyor. Oysa koleksiyonun en değerli parçası Karel. Evin en güzel tabloları banyoda asılı. Salon daha politik ve ideolojik. Karel bir mastürbatör mü? Çıplak kadın resimleri Karel'in gizil dünyasını metaforik söylemlerle aralar. Buket çiçekler ve av sahnesi görsellikleriyle sadece ruh okşamaz, politiğin alanında flört eder.

Masa sohbetinde Karel evli erkeklerin daha uzun ömürlü olduğu haberini okur. Reinke barış, adalet ve mutluluk için savaşmaktan söz eder. **Hitler** bir dehadır.

Avusturya Reich'a katılmıştır. (Tarih notu düşülür: 1938) Duvardaki kemere açılı konumuyla kamera, açıkça haylazlık yapar ve ortama hakim olan çarpık algıyı gösterir. Reinke "*Alman kanı doğruyu yanlıştan ayırt eden bir kandır.*" fetvası verirken, Karel bu süreçte Alman yanlısı olmak yerine ulusal bir Çek portresi çizer. Lakme ise Slavca konuştuklarını söyler. Reinke bir adım daha atar: "*Cumhuriyet bize engel.*" Zavallı Mili'nin Almanca öğrenmesi gerekmektedir.

Karel Dvorak'ı işe alır. Kapıcı Vrana ve morfin bağımlısı Fenek ile tanışırır. "*Onbeş yıldır bu ölüm tapınağındayım.*" diyen Karel sürreel gelgitler yaşar: Genç kadını on yedi yıl önceki haliyle merdivenlerde görür. Ense tüylerinin kamerayı zooma zorladığı Liskova ile tanışırız. Dvorak'ın çalışma ortamını tanıdığı ilk anlarda kamera açuları, mesafesi ve ölçekleri sıkıntıyı açığa vurur. Üst kat yaşamayı sürdürenlerin, alt kat ölenlerin dünyası. Araf bir anlıktır. Dvorak'ın sıkıntısı aykırı konumudur. Hayat ve ölüm karşıtlığı, külkutusu galerisinden çıkılıp çiçekler arasından geçilerek ulaşılan panayırın varlığıyla verilir. Karel'in ölümcül soğuk gözleri cinayet kurbanları odasında gülmeye başlar. Bazı cesetler canlıdır... Tüpler içinde anomali beden parçaları. Cinsel yolla bulaşan hastalıklar. Bu tür sergiler belli dönemlerde kamusal koruma tedbirleri olarak kullanıldı. Karel'in "*Sadece eşimle cinsel ilişkiye giriyorum.*" derken araya giren yüz ise bizden tedbirli olmamızı ister. Karel'in kendine hipokondriya teşhisi koymasına şaşırılmak ise şaşırtıcıdır.

Dr. Bettelheim "*Uygar bir dünyada saldırganlar daima kaybeder.*" derken iki tatsız gerçeği bize hatırlatır: Romantik salon filozoflarının algı hızının yüksekliği ve dünyanın uygarlık tarihini yazanların saldırganlar olduğunu hatırlatması.

Fenek morfin için aralarında defin sineğinin de olduğu bir koleksiyonu Karel'e verir. Karel çerçeveyi alırken dekorasyona karşı bir zaafı olduğunu söyler. Gittiği randevuevi mumyalar müzesinin deposu gibidir. Karel eşi Lakme'nin hoppa versiyonu olan gözdesi Dagmar'ın boşa çıkmasını bekler.

Evin salonunda yaklaşan siyah elbiseden uzaklaşan siyah paltoya geçişte kullanılan hidden cut, salt olarak ne teknik ne de estetik gösteridir, yükselen anlayışın ve girift ilişkilerin de aktarımıdır. Her olay yıkımın bir başka evresini sahneye koyar: Almanlar sınırda, evlilik hazırlığı yaparken ölen Bayan Charska

tabutta, Karel ölü seviciliğin hazzında, Fenek morfin derdindedir. Kısaca, herkesin derdi kendinedir! **Antonin Dvorak**'ın *Largo*'su eşliğinde Charska küle dönüşür.

Karel kızı Zina'dan **Mahler**'in *Song on the death of children* parçasını çalmasını isterken bir öncelleme yaptığını bilmeyiz ama cinayetler bir adım daha normalleşir. Karel **Saint-Saens**'ın *Dance macabre* parçasını da ister. Tekinsizlik duygusu açıktan yol alır.

Mili'nin erkeklikle tanışmak için gittiği boks kulübünde çatlak çift ve siyah saçlı kadın görünür. Onların varlığı hayata dairken ölüm kendi varlığını duyurmak için çemberi daraltır. Hayvandan insana, hayvandan hayvana transfer olan, serbest dolaşım hakkı bulunan ruhlar köhnemiş öteki dünya söylencelerine cila atmaktadır. Ölüm, ruhlar için yeniden doğum şansı demektir.

Reçelli sazan balığı muhabbeti Alman-Çek farkına dönüşür. “*Cumhuriyet düşmanlarımızın kalesi.*” diyen Reinke'ye destek Karel'den gelir: “*Ölü yakmaya izin verilen tek rejim.*” Nazi olmak bir şanstır ama Karel bunu ancak sarışın fırsatlar sunulduğunda anlayabilir. İspiyon yükselmenin koşuludur. Sırnaşıklık ucuz bir gösteridir. Masa başında kadeh tokuşturmak için ayağa kalkarlar ama Lakme oturmayı sürdürür.

Karel kanının Çek mi Alman mı olduğunu öğrenmek için Bettelheim'a gider. Ardından Chevra Suda törenine katılır. Karel'in yükselme fantezileri ırkçı Nazi görüşlerinden destek bulur. Hitler'e benzer bir karaktere sahip olduğunu düşünür ve saf kanın ayrıştırıcı olmasına takılır. Sarışınların su gibi aktığı ortam Karel'i yani çömez Nazi Karel'i öylesine üretici kılar ki kendi dışındaki herkesi ihbara hazırdır. Spartalılar'ın hasta çocukları öldürmesi tarihten çıkıp gelen bir destek olarak değerli bir bilgidir. **Assisi'li Francesco** (1182-1226) da müritlerine zayıfların elenmesi gerektiği söyleminde bulunmuştur. Yeni düzende tüm adi kanlar yok edilmelidir. Süreç hızlanır. Fenek suçlanır: Bağımlılık ahlaki bir bozukluktur. Karel'in ihbarıyla müdür de dahil çalışanlar tutuklanır. Gelen ekibe Nazi selamıyla karşılık veren Karel'in eli siyahlı kadının bakışları altında iner. Yükselmesinin karşısındaki en büyük engel olan eşi Lakme yarı yahudi, iki çocukları da çeyrek yahudidir. Siyasal ortamda yükselmek isteyen Karel'e engel olan yahudi karısı yoldan kaldırılmalıdır. Karel direniş göstermeyen kadını asar. Karısının cenaze törenini krematoryum müdürü olarak saf kan bir Alman edasıyla yönetir. Konuşması sırasında Hitler'e dönüşür ve alkış alır ama siyahlı kadını yok etmeyi başaramamıştır.

Ölü yakmanın maestrosu olarak ruhen mekanikleşen Karel cinayetlerine devam eder. Bir türlü erkek olamayan, Almanca ile arası bozuk oğlu Mili'yi öldürür. Gördüklerinden, bildiklerinden ve sezdiklerinden yorgun düşen Dvorak kendini asmıştır. Eşinin ardından olduğu gibi, kendine Budist rahibi olarak görünür, **Dalai Lama** olması için teşrif etmesi beklenmektedir. Karel kendini bir *rinpoche* (kutsal) olarak görür. Cenaze işleri müdüründen kitle imhadan sorumlu yöneticiye terfisi arzu ve kaygılarını birleştirir. İnandığı reenkarnasyonu mutlu bedeni buluncaya dek öldürmeye devam olarak algılar. *Özgürleşmiş ruhlar bacalardan fışkıracak!*

Zina krematoryum yolunda karşılaştıkları saçma çiftin herifinden kayıp kardeşinin son kez babasıyla görüldüğünü öğrenir. Altın Çağ'ın aşık çifti sevişmeyi sürdürür. Budist rahibin zamansız ziyareti Zina'nın kaçmasını sağlar. Toplu yakma işlerinden sorumlu yönetici olarak yeni görev yerine giden Karel'i Siyahlı Kadın izler. Karel ise Potala Sarayı'na doğru yaklaştığını hayal eder.

.....

Filmin uyarlandığı **Cremator** romanını 1967'de yayınlayan yazar **Ladislav Fuks** yeni ortam ve koşullara kendini hazırlayan kahramanın dönüşüm sürecini anlatmakta öylesine başarılı olur ki filmin ulaştığı düzeyde ağırlıklı pay sahibidir. (**Herz - Fuks** ortaklığı iki senaryo daha doğurdu ancak Sovyet müdahalesinin baskı ortamında fazla deneysel kaçtılar.)

Yahudi soykırımı konulu filmlerin en uç örneklerinden biri olan **Cremator**, makro yüklerden ayardı hızla bozulan bir delinin mikro dünyasına yapılan deneysel ve estetik bir ruhsal yolculuktur. İşine düşkün, ailesine bağlı Karel ruhları özgürlüğüne kavuşturduğuna, ölüleri pis bedenlerinden kurtardığına inanır. Karel reenkarnasyona sarıldıkça ve zamanın ruhuna uygun biçimde Karel'a dönüştükçe ölümü sıradanlaştırır, hiçliğe taşır.

Doğu kültürü Karel için **Tibetan book of the dead** ve **Dalai Lama** nedeniyle önemlidir. Modern hayatta acı çekmenin yersiz olduğuna ve ruhların bedenden ayrı bir hayat yaşadığına olan inancının kaynağı budur ve ruhu çıkmaza girdikçe esinini onda bulur.

Stanislav Milota'nın sinematografi gösterisi karakter ve atmosfer yaratımına dönük geniş açılı lens kullanımı, kamera açılarının algı bozukluğuna dönük göndermeleri ve alan derinliğinin aykırı görüş noktaları üzerinden rahatsızlık uyandıran tekinsizliği ile belleklerde kalıcı bir yer edinir.

Rudolf Hrusínský'nin unutulmaz performansında, hipnotik bir etkisi olan, melodik bir tonlamaya sahip, kaypak ve sinsi karakterini açığa vuran sesi önemli rol oynar.

Herz 1985'te *I was caught by the night* ile başka bir soykırım konulu projeye ilgilendi. **Herz Kafka**'nın sevgilisi gazeteci-yazar **Milena Jesenská**'nın öyküsünü uyarladı. **Milena** bir Yahudi olmamasına rağmen, direnişçi olmasının bedelini Ravensbrück'te ölürek ödeyen bir sosyalistti.

Anlatının akışı sırasında türler arasında aks atlamaları yaşanır, kara güldürü korkuya evrilir ama ortada bir çeşni vardır: sürreel, korku, ekspresyonist, fantezi, poetik. Dolaylı, soğuk ve fobik anlatım dili enfestir. Ve tam anlamıyla bir aksesuar filmidir: Obsessif ve Nazi sempatizanı tarak, bizim **Menzel** tarafından canlandırılan Dvorak'ın ortama aykırı bulduğu demir boru, iç dünyaları ele veren tablolar...

1972 Sitges FF'nde en iyi film, en iyi sinematografi (**Milota**) ve en iyi aktör (**Hrusínský**) ödülleri kazandı. Bazı soruşturmalarda en iyi Çek filmi seçildiğini de es geçmemek gerek.

.....

Cremator bir Çek Yeni Dalgası filmi değildir!

Çek Yeni Dalgası filmlerini gerçekçi zemin üzerine inşa edilmiş satirik anlatılar olarak tanımlamak mümkün. Gerçekçiliğin toplumcu damarı eleştiriye nesnel bir görünüm kazandırırken rejimin köpek dişlerine karşı da koruma sağlıyordu. Bu kıvamıyla topluma kendi içinden yapılmış bir hiciv kanısı uyandırıyor. Mizah bir tür savunma taktiği, yok edilmeye karşı bir silahtı. Okları kendine çevirip gülebilmek başkasına hoşgörü göstermenin ilk adımıydı. Edebiyattaki grotesk söylemin ve **Franz Kafka - Jaroslav Hašek - Bohumil Hrabal** tarzı absürd geleneğin sinemadaki karşılığı Çek Yeni Dalga Akımı'nda doğdu.

Akım filmleri genel çizgileriyle geleneksel güçlü kahraman yerine sıradan insanı, kurmaca yerine gündelik gerçekliği içinde anlatır. Melodramatik sunum yerine gözlemci sunumu tercih eder. Satirik ve ironik bir eleştiri anlayışına, incelikli ve

duyarlı bir erotizm karakterine sahiptir. Toplumcu gerçekçilik yerine radikal anarşist ve satirik gerçekçi tarzıyla tanınır.

Bu durumda... Bir ağacın aynı güneş ve aynı yağmur altında göğeren dalları... Ortak karakteristik özelliklere sahip olsa da **Cremator** bir Çek Yeni Dalgası filmi değildir! Değilse nedir? İsterseniz yazın açısından **Fuks**, isterseniz sinema açısından **Herz** üzerinden bir değerlendirme yapalım, o bir yaratıcı yazar sineması ürünüdür, kesinlikle!